

Ярослав Погоральський

Житлові комплекси з поселення Черчик I на Розточчі

Поселення Черчик I знаходиться на відстані 1,25 км на південний схід від с. Черчик (3 км на південний схід від церкви у с. Черчик) Яворівського району Львівської області та 1,4 км на захід від дороги Яворів Судова Вишня, на першій надзаплавній терасі правого берега р. Віжомля (рис. 1). Пам'ятка має приблизні розміри 250 x 150 м. Невеликий пересихаючий потічок поділяє майданчик селища на дві частини - підвищену (східну) (в літературі відома як поселення Черчик I, ур. Корчунок) та нижчу (західну Черчик II, ур. Михайлів Кут). Через північну частину урочища проходить високовольтна лінія електропередачі. Тераса, на якій знаходилося поселення, чітко виражена; її висота над рівнем заплави близько 4 м. З півночі поселення захищене пагорбами (висотою 273-277 м над рівнем моря). На сьогодні пам'ятка зайнята орними угіддями, однак стан збереження об'єктів задовільний, лише їх верхній шар розорений.

Пам'ятка виявлена у 1987 р. і, вивчалась у 1987-1989 та 1992 рр. експедицією Львівського національного університету ім. І.Франка під керівництвом М.А. Пелещишина та В.А. Рудого. Проведено дослідження в ур. Михайлів Кут та ур. Корчунок.

В ур. Михайлів Кут відкрито заглиблену споруду, інтерпретовану дослідниками як житло. Довжина споруди становить 11,5 м, ширина – 2,3 м, глибина – 0,3-0,5 м від давньої поверхні. Вхід знаходився зі східної торцевої сторони, а долівка поступово заглиблювалась, починаючи від входу. Житло, на думку авторів досліджень, складалось з двох частин: передньої і вдвічі більшої другої частини, що були розділені глиняним порогом. Біля нього з південного боку стояв черинь чи піч простої конструкції на спеціальному глиняному підвищенні. Перед нею – передпічна яма. У заповненні виявлено фрагменти 20 горщиків.

Під час однієї з розвідок у 1992 р. виявлено кілька десятків темних плям на місцях об'єктів, які вирізнялися на фоні світлого супіску. Тоді ж, під час проведених досліджень розкопано дві споруди. Долівка в одній із них мала розміри близько 4,5 x 2 м. Споруда мала невиразні стінки і нерівне дно. Інша споруда була майже округлої форми.

Виявлений матеріал дозволив датувати селище IX/X – початком XI ст. [Пелещишин, Касюхнич, Рудий, 1991, с.74; Пелещишин, 1996, с.87-91].

Підйомний матеріал, який зустрічається на всій площі поселення, представлений шматками залізних шлаків, дрібними уламками кераміки, вугликами. Культурний шар за межами об'єктів майже відсутній, натомість концентрація знахідок над об'єктами різко збільшується, ґрунт у цих місцях має темний попелястий відтінок.

У 2004 р. * в західній частині поселення (ур. Михайлів Кут) закладено розкопи загальною площею 115 кв. м (рис. 1). До глибини 0,2-0,3 м залягає орний слабогумусований супісок, нижче, до глибини 1 м – світлий материковий супісок, який переходить у щільний рудуватий материковий супісок. Глибина рівня фіксації об'єктів різна і залежить від розташування на рельєфі. Так, неправильні обриси об'єктів в розкопі I, що був розбитий на краю тераси, на ділянці, яка знаходиться на невеликому підвищенні, виступали на глибині 0,2 м. Це зумовлено тим, що в результаті розорювання тут відбувалися активні змивні процеси. Натомість, в розкопах II та III обриси об'єктів виступають на глибині 0,4 м, оскільки ці ділянки розташовані у невеликому природному заглибленні і ерозійні процеси збільшували тим самим товщину

* В експедиції брали участь слухачі секції археології Львівської обласної Малої академії наук

верхнього шару, водночас сприяючи кращому збереженню решток споруд. Виявлено рештки 4 жител та 2 господарських споруд. Рухомий матеріал, знайдений в заповненні будівель та в культурному шарі, представлений уламками керамічного посуду, залізними виробами, шлаками.

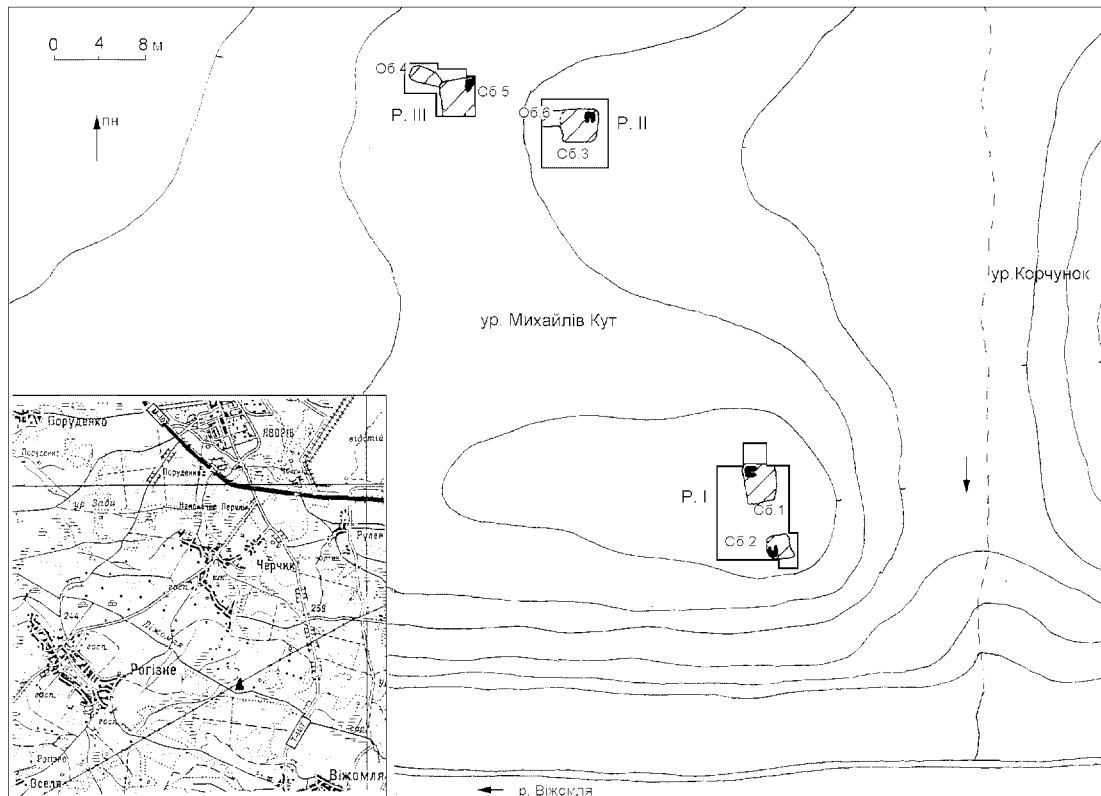

Рис. 1. Черчик-І. Карта-схема розташування поселення та загальний план розкопів
 Fig. 1. Cherchuk I. Map-scheme of location of the settlement and general plan of excavated area.

Об'єкт 1 виявлений в північній частині розкопу I. Його обриси у вигляді аморфної вугільно-попільної плями почали проявлятися на глибині 0,2 м від сучасної поверхні. Котлован житла мав правильну прямокутну форму розмірами 3,1 x 3,7 м (рис. 1), висота вертикальних земляних стін 0,7 м. Заповнення котловану складалося з двох лінзоподібних у перерізі шарів. Верхній шар товщиною від 0,3 (біля стін) до 0,6 м (в центрі) мав темний відтінок. Нижній шар складав сірий супісок з вкрапленнями вугликів та шлаків. Долівка рівна, добре утрамбована.

У північно-західному куті споруди знаходилися рештки глинобитної печі, повернутої устям на схід. Її розміри: 1,0 x 1,0 м. Стінки печі віддалені від земляних стін котловану на відстань 0,1-0,2 м і збереглися на висоту 0,25-0,35 м. Черинь має два рівні (можливо, це свідчить про ремонт печі). Піч споруджена на рівні долівки, її розміри: 0,6-0,7 м. Під нижнім рівнем черені знаходиться шар попелу в неглибокій ямці, що повторює обриси черені. Паливна камера із заходу та півночі викладена двома плитами каменю-пісковика (рис. 2), заповнена шлаками (83 од. різної величини), глиною із зруйнованого купола, кількома уламками кераміки.

Основна частина рухомого матеріалу (кераміка, шлаки) походить з верхньої частини заповнення. Це фрагменти стінок та донець 9 кружальних горщиків. Діаметр донець: 4,5-9 см. У зламі вони одно- та двошарові, колір поверхні коричневий, світло-сірий та цеглястий. Фрагменти вінець і стінок 5-ти неорнаментованих кружальних горщиків виявлено у розвалі печі. Вони тонкостінні, профіль вінець потовщений, колір поверхні світло-сірий, місцями з цеглястим відтінком. У зламі одно- і двошарові, із домішками дрібнозернистого піску. Вінця розхилені назовні, карнизо- та манжетоподібні, їх діаметр 18-22 см (рис. 6).

За формою вінець таку кераміку можна датувати X-XI ст. [Михайлина, Тимошук, 1983, с.209, рис. 3:7; Тимошук, 1982, с.19-20, рис.4, 4, 5, 1,3].

У заповненні котловану, у південно-західній його частині, на глибині 0,8 м від сучасної поверхні виявлено невелику глиняну посудину (тигель?) (рис. 11, 4). Її висота 3,8 см, зовнішній діаметр 3,2 см, товщина стінок 0,4-1,3 см. Внутрішній об'єм посудини у перерізі конусоподібний. У котловані знайдено уламок предмета у вигляді гака (у південно-західному куті) та два залізних ножі (біля східної стінки), які знаходилися у заповненні на глибині 0,3-0,4 м від рівня сучасної поверхні. Вони мають пряму спинку, клиноподібне в перерізі лезо і черенок для ручки. Довжина збереженої частини одного з них 7,3 см при ширині леза біля черенка 1,5 см; довжина черенка 3,5 см при найбільшій ширині 0,9 см (рис. 12, 2). Другий ніж зберігся на довжину 8,8 см; ширина його леза біля черенка 1,5 см; довжина черенка 2,2 см при ширині 0,4-0,8 см (рис. 12, 3).

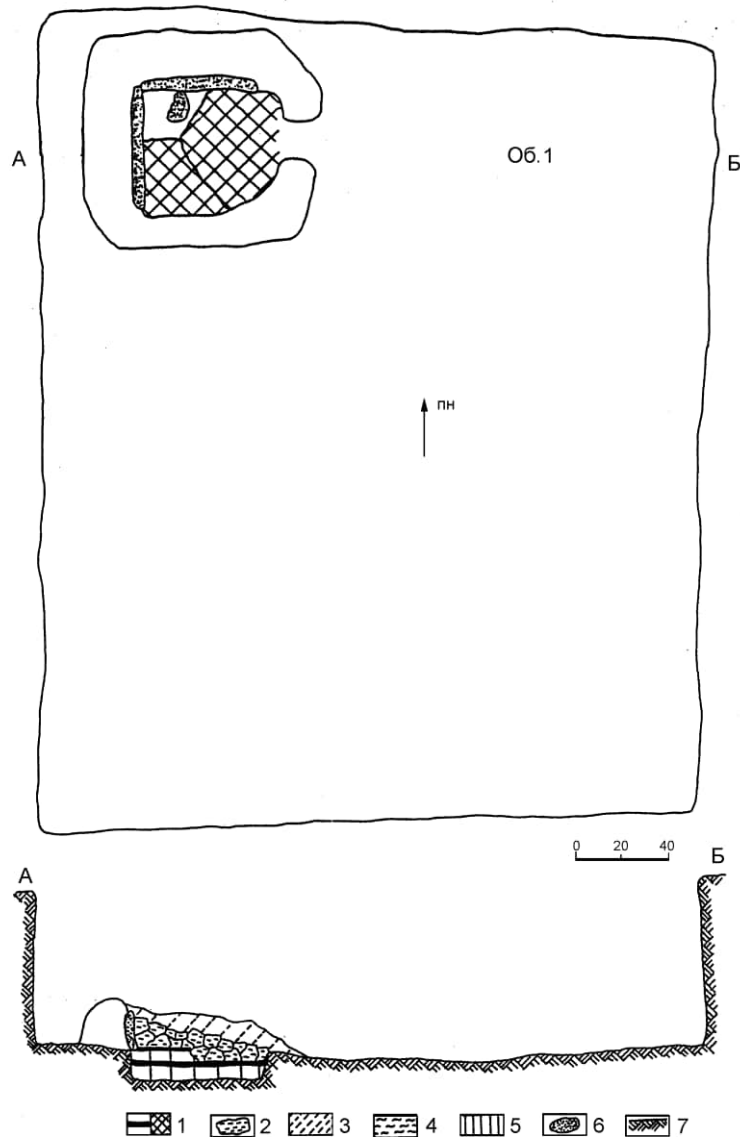

Рис. 2. Черчик I. Об'єкт 1. План та профіль житла. 1 – черинь; 2 – шлаки; 3 – глина з розвалу печі; 4 – скупчення глини; 5 – попіл та вуглики; 6 – камінь; 7 – материк
 Fig. 2. Cherchyk I. Object 1. Plan and profile of dwelling. 1 – bottom of a furnace; 2 – slag, 3 – clay from ruined oven; 4 – accumulation of clay; 5 – ashes and little pieces of coal; 6 – stone; 7 – main land

Об'єкт 2 знаходився на краю тераси (розкоп I). Котлован житла мав неправильну чотирикутну форму, розмірами 2,8 x 2,2-2,8 м (рис. 3; фото 15); висота земляних стін 0,8 м. Долівка рівна, добре втоптана, в кількох місцях її знаходилися фрагменти горщиків.

Заповнення котловану складалося з двох шарів – верхнього, представленого темним супіском (глибиною 0,5-0,65 м від сучасної поверхні), який визначається лише за незначними вкрапленнями шлаків та кераміки, і нижнього (глибиною 0,9-1,0 м), представленого насиченим блідо-цеглястого кольору супіском із значним вмістом шлаків (понад 240 од.) і кераміки. Помітним є дещо більше прогинання центральних частин лінз заповнення. Встановлено, що виразна вугільно-попеляста пляма, яка проявлялася на глибині 0,2 м від сучасної поверхні, знаходиться над рештками печі.

У південно-західному куті, на відстані 0,1-0,3 м від земляних стінок котловану, розташована глинобитна піч, повернута устям на північ (рис. 3; фото 15). Її розміри 1,0 x 1,1 м, висота від рівня долівки 0,6 м. Піч споруджено на останцевій площадці неправильної чотирикутної в плані форми (1,2 x 1,4 x 1,6 x 2,2 м, висота 0,2 м). Черинь печі має розміри 0,5 x 0,65 м; висота паливної камери 0,4 м. Ширина глинобитних стінок печі, споруджених без каркасу, 0,2-0,25 м. Внутрішні стінки паливної камери сильно випалені. На черені над прошарком золи лежав щільний шар шлаків (понад 100 од.), кераміки та глини з купола печі. На збереженій частині купола виявлено придонну частину горщика, на внутрішніх стінках якого збереглися сліди окисленого заліза. Діаметр денця 10 см, у зламі воно одношарове, внутрішня поверхня має темно-сірий, а зовнішня – цеглястий колір випалу. На черені лежав уламок вінця сірого кольору від посудини, фрагменти якої виявлені також в центрі долівки житла і мали цеглястий колір випалу (рис. 8). Вінця відхилені назовні, карнизоподібно профільовані. Діаметр горщика – 25 см.

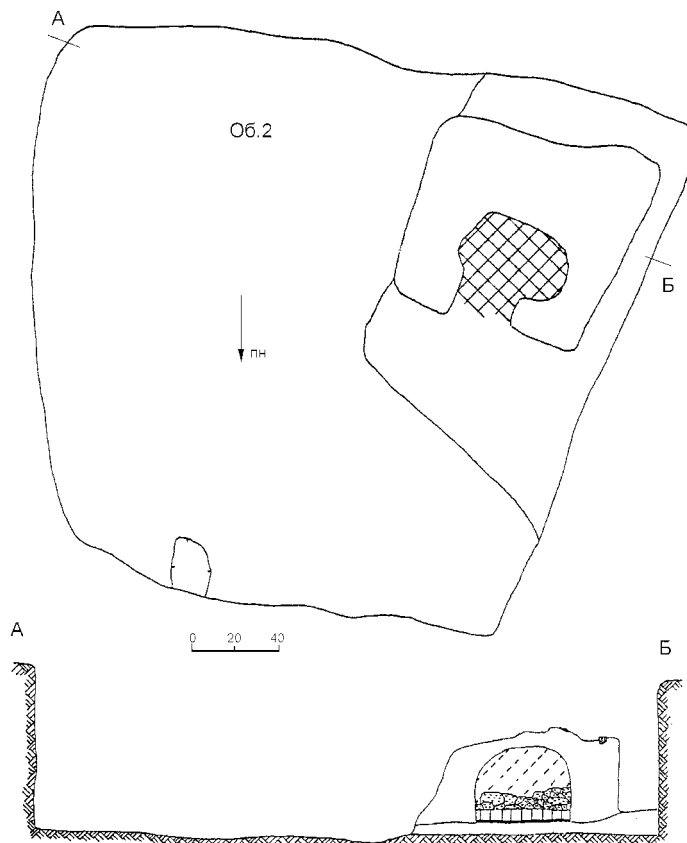

Рис. 3. Черчик I. Об'єкт 2. План та профіль житла
Fig. 3. Cherchuk I. Object 2. Plan and profile of dwelling

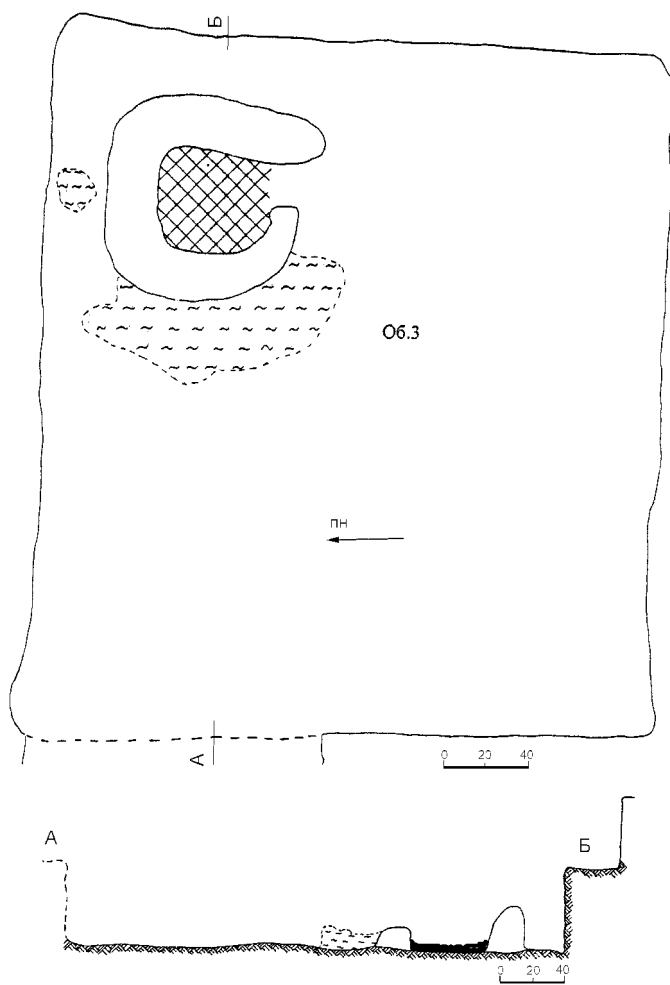

Рис. 4. Черчик I. Об'єкт 3. План та профіль житла
 Fig. 4. Cherkiv I. Object 3. Plan and profile of dwelling

долівці житла, має аналоги на городищі Судова Вишня-I (ур. Замчисько), яке автор досліджень датує X-XI ст. [Ратич, 1962, с.111, табл. 1, 1,2; Михайлина, Тимошук, 1983, с.209, рис. 3, 2,5,6].

Об'єкт 3 виявлено в розкопі II. Це житло правильної прямокутної форми, розмірами 3,7 x 3,1 м. Висота вертикальних земляних стінок котловану 0,6 м (рис. 4; фото 16). Заповнення котловану складалося з двох шарів – верхнього темного супіску, насиченого вугликами та попелом, та нижнього сірого супіску, який відрізнявся від материкового лише дещо темнішим відтінком.

У північно-східному куті, на відстані 0,3 м від земляних стінок котловану, знаходилися рештки глинобитної печі, повернутої устям до півдня. Її розміри: 1,0 x 1,0 м; стінки збереглися на висоту 0,1-0,3 м. Черинь печі має розміри 0,5 x 0,6 м.

Ширина стінок печі 0,25-0,3 м. Заповнення паливної камери становили уламки кераміки, попіл та рештки купола печі. Біля західної та північної стінок печі виявлено скупчення глини, яка, можливо, походить зі стінок опалювальної споруди або свідчить про підготовку до ремонту печі. У верхній частині заповнення котловану у північно-західному куті виявлено залізний виріб у формі гака (ключ?) (рис. 12, 1). Його довжина 15,8 см, стержень виробу

Керамічний комплекс заповнення котловану представлений фрагментами 15 горщиків. Один фрагмент стінки прикрашений двома горизонтальними прямими лініями, прокресленими на відстані 1,2 см одна від одної. Вінця горщиків відхилені назовні, косозрізані чи карнизоподібні, профіль вінця потовщений. Колір поверхні цеглястий і темно-сірий, у зламі вони одно- та двошарові (рис. 7, 1-4). Один горщик, від якого збереглися три фрагменти, виготовлений з білої глини, у зламі одношаровий, тонкостінний, очевидно, не місцевого походження. Вінця відхилені назовні, манжетоподібні, профіль їх потовщений. Діаметр горщика по вінцях 26 см (рис. 7, 5). Керамічний комплекс об'єкта 2 можна загалом датувати X-XI ст., хоча фрагмент однієї посудини (рис. 7,4) має аналоги у формах, що датуються ширшими рамками – VIII-XI ст. [Аулих, 1963, 376, рис. 8, 6,8; Тимошук, 1982, 16, рис. 2, 4], однак, зважаючи на характер глиняного тіста та якість випалу, слід прийняти пізнішу дату. Посудина, фрагменти якої виявлено на черені печі та

прямокутної у перерізі форми (0,4 x 0,5 см). Один кінець його на довжину 3 см розклепаний до ширини 1-1,3 см, інший – двічі вигнутий під прямим кутом.

Встановлено, що котлованом цього житла частково знищено східну частину котловану

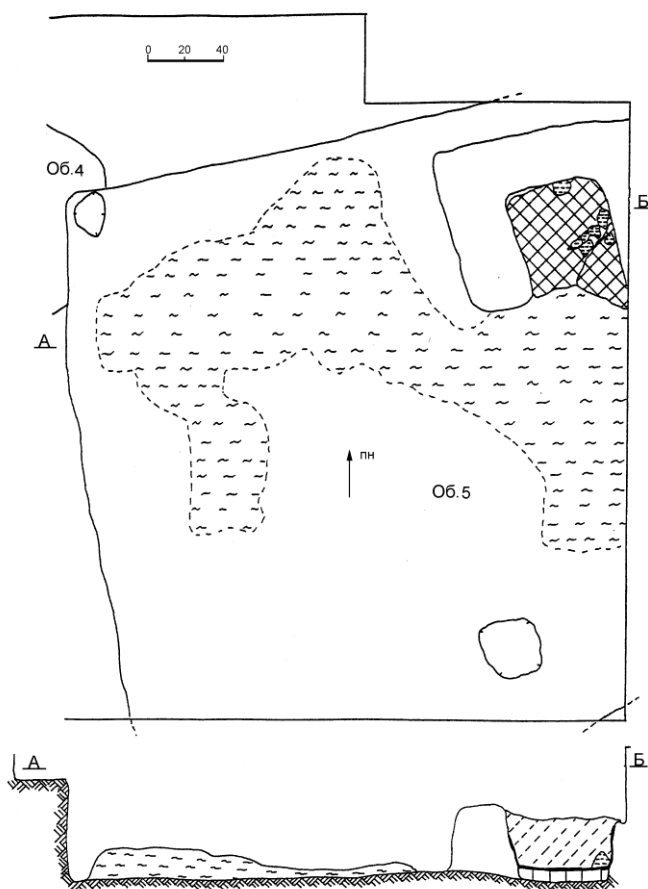

Рис. 5. Черчик I. Об'єкт 5. План та профіль житла
Fig. 5. Cherkchuk I. Object 5. Plan and profile of dwelling

господарської споруди (об'єкт 6) видовженої форми, яку не вдалося дослідити повністю. Північна стінка споруди є прямим продовженням північної стінки житла, а долівка споруди знаходиться на рівні долівки житла, що дозволяло б трактувати цей об'єкт як конструктивну частину житла. Однак, характер заповнення обох об'єктів є абсолютно різним за кольором та структурою. Заповнення котловану об'єкту 6 становив однотипний темний супісок, насичений вугликами та попелом, натомість, як відзначалося вище, заповнення житла складалося з двох шарів. Однаковий рівень долівки можна пояснити тим, що саме на цьому рівні починається щільний материковий супісок, який і слугує долівкою для всіх жител, виявлених під час досліджень.

Керамічний комплекс представлений фрагментами 9 горщиків. З шару, що лежить над заповненням житла походять уламки 2 горщиків зі слідами повторного перебування у

вогні, вінця яких відхилені назовні, карнизоподібно профільовані. Колір поверхні темно-сірий. Діаметр одного з горщиків 22 см. Уламки 5 горщиків виявлено у верхньому шарі заповнення. Вони виготовлені з глини із домішками дрібнозернистого піску; колір поверхні цеглястий чи темно-сірий. У зламі одно- чи двошарові. Вінця відхилені назовні, косозрізані чи карнизоподібні. Діаметр вінця одного з горщиків 19 см, на його зовнішній та внутрішній поверхнях збереглися краплини окисленого заліза. В нижній частині заповнення котловану знайдено фрагменти 2-ох товстостінних горщиків, виготовлених з глини з домішками дрібнозернистого піску. Поверхня цеглястого кольору, у зламі стінки одно- та двошарові. Вінця відхилені назовні, косозрізані та карнизоподібні. У цьому ж шарі виявлено фрагмент ліпної сковорідки цеглястого кольору (рис. 10, 1). Товщина її стінок 1,6 см, висота 2,1 см, стінки розхилені назовні. Подібні сковорідки виявлено у Судовій Вишні-I (ур. Замчисько) [Ратич, 1962, с.109, табл. II, 2], хронологічний діапазон їх функціонування сягає початку XII ст. [Петегирич, 1990, с.161-162]. Керамічний комплекс (рис. 9, 10), що представлений в об'єкті 3, можна датувати IX-X ст. [Аулих, 1963, с.380, рис. 10, 1,2,4; Тимошук, 1982, 19-20, с.56, рис. 4,1,6; 5, 7,9; 30,8; Михайлина, Тимошук, 1983, с.209, 214, рис. 3, 2,5,6,9,12,16].

Об'єкт 5 зафіксовано в розкопі III. Житло правильної чотирикутної форми досліджене частково, його розміри 3,8 x 3,6 м, стінки вертикальні, їх висота 0,6 м (рис. 5). Заповнення котловану становив однотипний темно-сірий супісок з незначним вмістом кераміки та шлаків. Найбільше скупчення шлаків спостерігалось у північно-західній частині заповнення котловану, що прилягала до господарської споруди (об'єкт 4).

У північно-східному куті житла, на віддалі 0,2 м від його північної стіни, знаходилась глинобитна піч, обернена устям на південь. Її розміри 1,0 x 1,1 м, стінки збереглися на висоту 0,4 м, їх ширина 0,4 м. Черинь споруджена на невисокій підсипці, має розміри 0,6 x 0,7 м, товщину 3 см. Заповнення паливної камери становили кілька шматків шлаків та рештки купола печі. Долівка рівна, добре втоптана. У долівці зафіксовано дві ями – одна в північно-західному куті, друга – ближче до південної стінки житла. Північно-західна частина долівки та площадка перед устям печі була покрита шаром суглинку різної товщини, призначення якого встановити не вдалося.

До північно-західного кута житла прилягав котлован господарської споруди (об'єкт 4). Це була яма видовженої коритоподібної форми, розмірами 3,2 x 1,4 м, глибиною 0,3 м від рівня виявлення, витягнутої з північного заходу на південний схід. Заповнення ями складав темний супісок із значним вмістом вугликів, шлаків та уламків кераміки. Спостереження дозволяють стверджувати, що житло порівняно із згаданою спорудою побудоване пізніше, оскільки його котлованом зруйновано східну частину цього об'єкта.

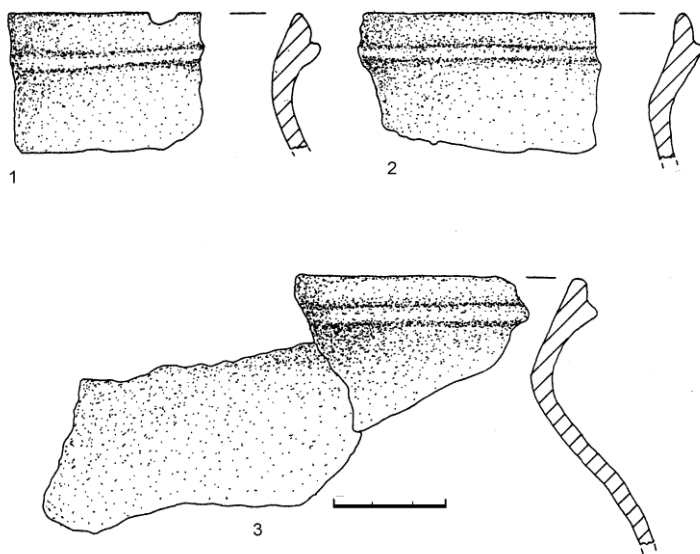

Рис. 6. Черчик I. Об'єкт 1. Керамічний комплекс
Fig. 6. Cherkiv I. Object 1. Ceramic complex

Кераміка з житла нечисельна. Це фрагменти вінець двох горщиків (рис. 11), що виготовлені з глини із домішками незначної кількості дрібнозернистого піску. У зламі стінки одношарові, поверхня цеглястою та сірого кольору. Вінця відхилені назовні, карнизоподібні і датуються приблизно X ст. [Тимошук, 1982, с.20, рис. 5, 10; Михайлина, Тимошук, 1983, с.209, рис. 3, 3,7,10]. На шийці одного з горщиків просвердлено отвір, що в перерізі має форму зрізаного конуса.

Аналіз виявленого матеріалу вказує, що селище існувало у X-XI ст. Типи жител та печей, кераміки характерні для цього періоду на значній території у межиріччі Дніпра та Дністра і належать до пізнього етапу кола пам'яток типу Луки-Райковецької.

Найімовірніше, мешканці поселення Черчик I спеціалізувалися на добуванні і переробці болотної руди, свідченням чого є значна кількість шлаків. Не виключено, що тут же виготовляли залізні вироби, хоча їх на поселенні виявлено небагато, а решток спеціалізованого виробництва не вдалося прослідкувати зовсім.

Оскільки в паливних камерах усіх печей виявлено залізні шлаки, не виключено, що печі використовувались у виробничому процесі. Зокрема, про це може свідчити заповнення печі в об'єкті 2, у якій залягав щільний шар шлаків, які не могли входити в конструкцію купола печі. Однак, печі з Черчика I є аналогічними за розмірами та конструкцією до звичайних побутових

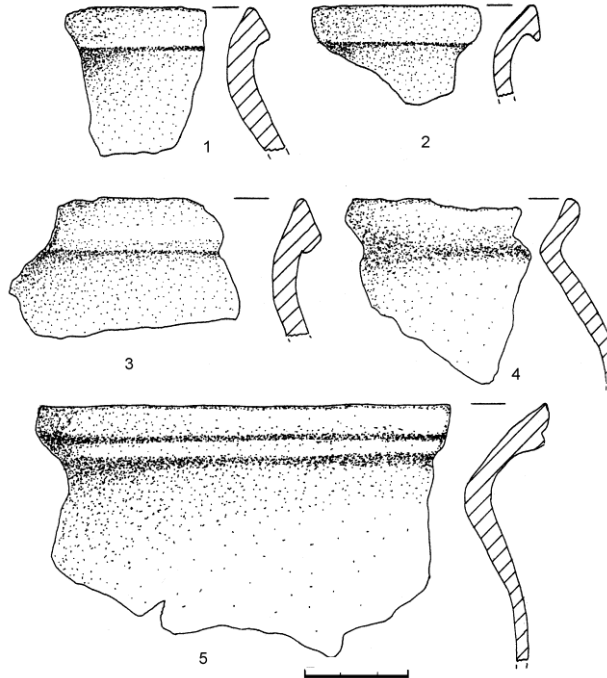

Рис. 7. Черчик I. Об'єкт 2. Керамічний комплекс
Fig. 7. Cherkych I. Object 2. Ceramic complex

[Пелещишин, 1996, с.91].

Для пам'яток IX-XI ст. у Посянні та й Прикарпатті загалом характерні житла з печами-кам'янками, натомість глинобитні печі (або печі в материкових останцях) розповсюдженіші на Західній Волині (Ріпнів I, Хрінники та ін.) [Кучінко, 1975, с.104-105; Оприск, 1998, с.242-253]. Особливістю опалювальних споруд поселення Черчик I є те, що вони є глинобитні; подібна піч виявлена також на поселенні Черчик III (ур. Цапів Луг) [Пелещишин, Касюхнич, Рудий, 1991, с.74]. Хоча на синхронних пам'ятках, розташованих неподалік – Добростани (18 км на схід) та Судова Вишня-I (ур. Замчисько, 10 км на південь) – у житлах зафіксовано печі-кам'янки.

У Добростанах на городищі та селищі-супутнику виявлено кілька десятків т. зв. западин – решток котлованів жител. При дослідженні однієї з таких западин встановлено, що житло мало прямокутну форму розмірами 3,2 x 3,4 м,

печей цього часу, а самі споруди, в яких вони розташовані, цілком відповідають за параметрами та формою котлованів типовим слов'янським житлом. Ймовірно, це свідчить про досить примітивний спосіб плавки заліза, хоча не виключено, що на поселенні існували і горни, розташовані на певній віддалі від житлових споруд. Можливо, рештки такої споруди були виявлені в ур. Корчунок під час досліджень 1987-1988 р., де на невеликій площі на відстані 2-4 м одна від одної виявлені п'ять різних за величиною та формою ям.

Найбільша яма мала розміри 5 x 4 м і глибину 1,4 м з нерівним дном, яке було вкрите, на думку авторів досліджень, розвалом горна, спорудженого з глини з домішками полови, соломи тощо. Поруч з „горном” знаходилася яма (2 x 1 м), заповнена шлаками (близько 120 од.)

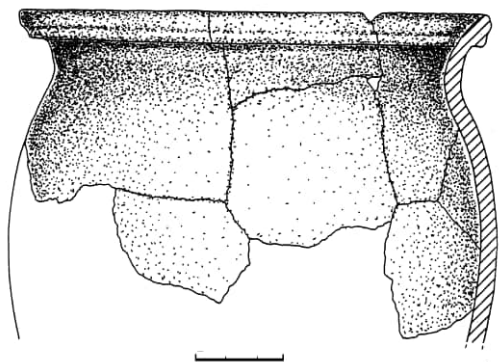

Рис. 8. Черчик I. Об'єкт 2. Фрагмент горщика
Fig. 8. Cherkych I. Object 2. Fragment of pot

орієнтоване стінами за сторонами світу. Долівка житла знаходилася на глибині 0,7 м від сучасної поверхні. Піч-кам'янка розташована у північно-східному куті і споруджена з вапняку [Шишак, 1991, с.103].

Напівземлянки з Судової Вишні прямокутні чи квадратні в плані із заокругленими кутами і стінами довжиною 2-7 м, заглиблені в ґрунт від 0,8 до 1,5 м від сучасної поверхні.

В деяких житлах по кутах і посередині долівки помітні сліди від стовпів. В кожному з досліджених на дитинці жител прослідковано рештки печей-кам'янок. В деяких житлах виявлено круглі черені печей діаметром близько 1,0 м [Ратич, 1962, с.108-109]. Варто відзначити, що на посаді городища Судова Вишня I у п'яти виявлених там житлах печі були глинобитними чи вирізаними в материковому останці, тобто в межах одного поселення співіснували два типи опалювальних споруд [Багрий, 1990, с.137]. Серед інших пам'яток Розточчя цього часу виділимо знахідки решток глинобитної печі на поселенні Прилбичі та печей-кам'янок у двох житлах поселення Салаші [Пелецишин, Касюхнич, Рудий, 1991, с.73].

Важливість цього факту полягає в тому, що різниця в матеріалі печей іноді називається

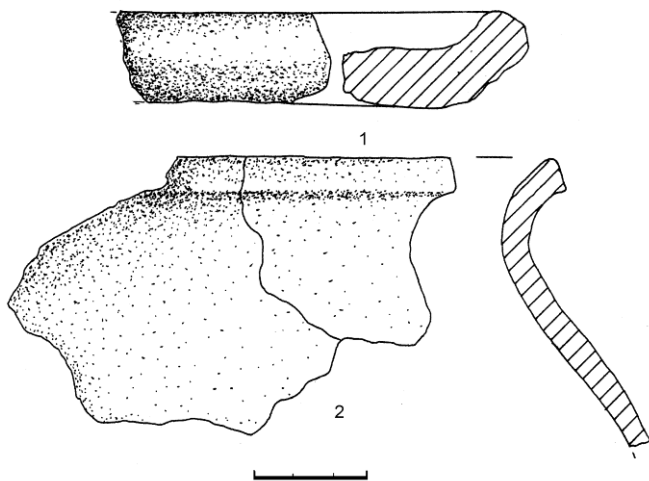

Рис. 10. Черчик I. Об'єкт 3. Керамічний комплекс
Fig. 10. Cherkych I. Object 3. Ceramic complex

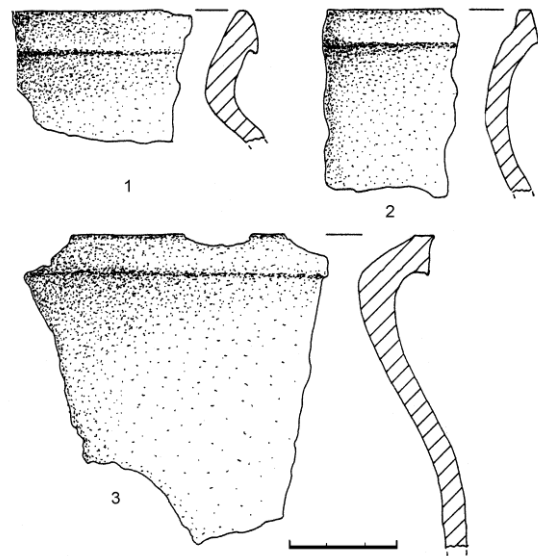

Рис. 9. Черчик I. Об'єкт 3. Керамічний комплекс

Fig. 9. Cherkych I. Object 3. Ceramic complex

як одна з етнографічних чи регіональних ознак. Поки-що важко стверджувати, чи наявність такої різниці типів печей на поселеннях Розточчя і Судової Вишні I пов'язана з порубіжним розташуванням місцевості між Волинню і Прикарпаттям, що відбилося у проникненні традиції спорудження глинобитних печей із Західної Волині, чи визначальним фактором тут виступає специфіка окремих мікроландшафтів. Можливо, дані досліджень з поселення Черчик I вказують, що місцеві умови, а саме наявність (або відсутність) того чи іншого матеріалу для спорудження опалювальних пристроїв відігравали вагомую роль у виборі конструктивного типу печі.

Цінність матеріалів з поселення Черчик I для вивчення житлового будівництва полягає також у можливості прослідкувати реальну глибину котловану – заглибленої частини житлових споруд.

Завдяки тому, що поселення протягом свого існування не забудовувалося щільно, а після припинення життя на ньому його площадка не заселялась, котловани жител майже не були знищені.

Характер ґрунту також сприяє якісній фіксації обрисів жител – їх темні плями чітко вирізняються на фоні навколишнього світлого супіску. Під час дослідження багатьох поселень

дослідники внаслідок поганої збереженості чи характеру культурного шару фіксують обриси котловану лише в перехідному до материка прошарку, що змушує означувати глибину котловану „від рівня виявлення” чи „від сучасної поверхні” [Петрашенко, 1982, с.51].

Це приводить до того, що в деяких типологічних схемах житла з котлованами, які первісно мали однакову глибину, але внаслідок особливостей формування культурного шару на пам'ятці їх долівка фіксується на різних рівнях, можуть зараховуватися до напівземлянок (глибиною до 1,2 м) чи землянок (глибиною понад 1,2-1,4 м). Хоча відзначається умовність такого поділу, але саме рівень заглиблення котловану від сучасної поверхні є, на думку деяких дослідників, свідченням характеру конструкції стін та даху жител. Так, землянками вважається споруда, висота стін якої дозволяє здійснювати перекриття, що спирається на землю за межами котловану, а

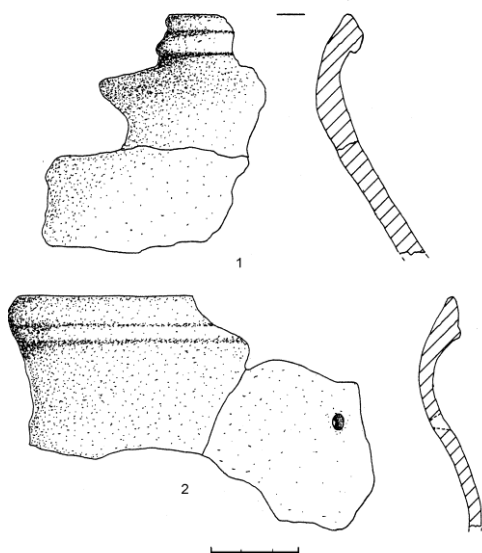

Рис. 11. Черчик І. Об'єкт 5. Керамічний комплекс

Fig. 11. Cherchuk I. Object 5. Ceramic complex

напівземлянка – це будівля, перекриття якої можливе лише за умови добудови наземної стіни [Приходнюк, 1971, с.32-34, рис. 4-6; Юренко, 1984, с.35-36].

Як вказувалося вище, глибина котлованів жител на городищі Судова Вишня І визначається як 0,8-1,5 м, що дозволяє віднести деякі житлові комплекси цієї пам'ятки до категорії землянок. Натомість, стратиграфічні спостереження, здійснені О.О. Ратичем, вказують, що до глибини 1,0 м залягав шар супіску-намулу із знахідками XVII-XVIII ст., а об'єкти X-XI ст. знаходилися нижче у похованому шарі товщиною 0,2-0,3 м. При цьому обриси деяких споруд не вдалося виразно прослідкувати через те, що їх долівка не сягала навіть материкової глини, тобто первісна глибина котлованів жител не перевищувала 0,5-0,6 м.

Таке трактування глибини котловану від сучасної поверхні, звичайно, не дозволяє повною мірою охарактеризувати одну з важливих ознак житла, яка має вагоме значення при реконструкції верхньої частини житла, а саме висоти дерев'яного зрубу, а, отже, і висоти самої споруди.

Деякі спостереження над розташуванням печей, характером заповнення та локалізацією рухомого матеріалу у ньому дозволяють висловити певні міркування стосовно самої конструкції стін житла.

Усі печі в житлах поселення Черчик-I знаходяться на відстані 0,1-0,3 м від земляних стін котловану. Така ознака у поєднанні з відсутністю стовпових ям мала б свідчити про зрубну конструкцію стін, при чому зруб знаходився в котловані і щільно прилягав до земляних стін котловану [Раппопорт, 1975, с.120]. Однак, деякі деталі, зафіксовані в ході досліджень, змушують піддати сумніву таку реконструкцію. Насамперед, звертає увагу той факт, що піч в об'єкті 2 розташована на материковому останці, що щільно прилягає до стінок котловану, тим самим унеможливує влаштування нижніх вінців зрубу. Крім того, котлован житла має хоч і чотирикутну, але дещо неправильну форму. В об'єкті 3 між тильною стінкою печі і північною стіною котловану під час розчистки долівки виявлено скупчення глини розмірами 0,2 x 0,2 м і висотою 0,15 м. Подібне, але більше за площею скупчення знаходилося біля бічної західної стінки печі (рис. 3). Характер цього скупчення свідчить, що воно знаходилося там само в момент припинення функціонування житла. Очевидно, це заперечує можливість влаштування зрубу між піччю і стіною котловану.

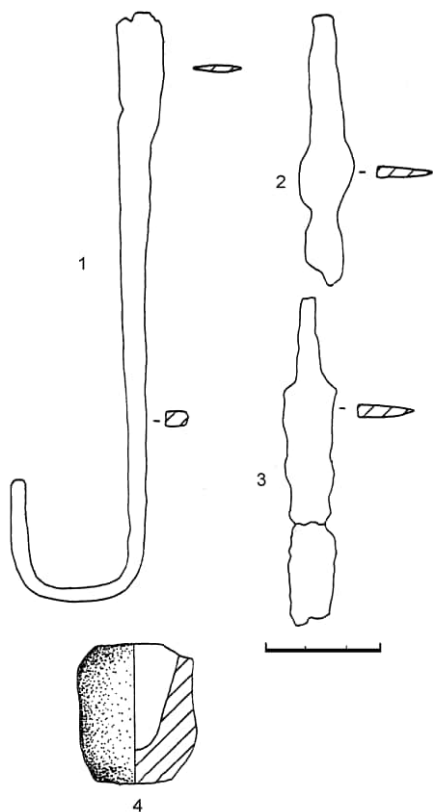

Рис. 12. Черчик I. Знахідки з об'єктів 1 (2, 3 – ножі, 4 – тигель) та 3 (1 – ключ (?))

Fig. 11. Cherkchyk I. Finds from objects 1 (2, 3 – knives, 4 – crucible) and 3 (1 – key (?))

На неоднорідність заповнення котлованів жител уже зверталась увага дослідників. Так, при вивченні слов'янських поселень V-VIII ст. Кодин I-II на Дністрі було відзначено, що заповнення котловану складається з кількох прошарків, які можна звести до двох основних - нижнього, товщина якого зменшується до центру котловану, і верхнього, лінзоподібного у перетині, що становить собою нашарування сміття та змивів ґрунту. Тим самим, до часу функціонування жител можна зараховувати лише матеріал з нижньої частини заповнення, насамперед, з печі та долівки [Русанова, Тимошук, 1984, с.28-29]. Подібні спостереження здійснено під час розкопок городища IX-X ст. Монастирок (Східне городище) на Середньому Дніпрі. Автори дослідження звернули увагу на те, що у верхній частині заповнення зустрічається різночасовий матеріал [Максимов, Петрашенко, 1988, с.25, 28, 29, 32]. У трьох житлах з Черчика I заповнення котлованів також складалося з двох основних прошарків, причому найбільша концентрація матеріалу спостерігалася у верхньому шарі. Однак, в даному випадку, ймовірно, не слід розглядати верхній шар заповнення як такий, що не характеризує решток житла. Адже саме за темним кольором верхнього шару було локалізовано об'єкти. Саме у цих прошарках на висоті 0,5-0,6 м від долівки біля стінок котловану виявлені описані вище невелика посудина (тигель?) та ножі з житла 1, а також ключ (?) з житла 3. Пояснення цьому явищу, можливо, слід шукати в особливостях конструкції стін жител, а саме у їх розташуванні на бортиках котловану. Така реконструкція стін останнім часом запропонована для заглиблених жител XI-XIII ст. Середнього Подніпров'я та Лівобережжя Дніпра. Вона передбачає розташування зрубних стін на давній денній поверхні на деякій відстані від краю котловану; а простір між зрубом та краєм

котловану використовувалася мешканцями для зберігання різноманітних предметів побуту та знарядь. Більшість знахідок цієї категорії на поселенні Сампсоніїв Острів на р. Сула виявлено саме на краю котловану [Козюба, 1998, с.28-46; Моргунов, 2002, с.56-66]. Не виключено, що вказані вище знахідки з жител Черчика I також походять із цих своєрідних полиць на краях котловану, що пояснює їх розташування у заповненні котловану. Крім того, незначна насиченість культурного шару навколо об'єктів, невелика щільність забудови селища, характер верхнього шару заповнень зменшує ймовірність потрапляння в об'єкти предметів, що не належать до комплексу житла.

Ці ж фактори, а також задовільна збереженість пам'ятки, відносно невелика площа поселення відкривають значні можливості для широкого вивчення системи забудови, житлових та виробничих комплексів селища ремісників-металургів X-XI ст.

ЛІТЕРАТУРА

Аулик В. В.

1963 Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнев I) Львовской области // Славяне накануне образования Киевской Руси. – МИА. – №108 – С.366-381.

Багрий Р. С.

1990 Вишня // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – Киев. – С.136-140.

Козюба В. К.

1998 Південноруське сільське житло (матеріали до реконструкції заглибленого житла XI - XIII ст.) // Археологія. – № 1. – С.28-46.

Кучінко М. М.

1975 Давньоруські житла на землях Західного Побужжя і Посання // Археологія. – Вип. 15. – С.104-108.

Максимов Е. В., Петрашенко В. А.

1988 Славянський пам'ятник у с. Монастырек на Среднем Дніпрі. – Київ. – 146 с.

Михайлина Л. П., Тимошук Б. А.

1983 Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII-X вв. // Славяне на Днестре и Дунае. – Київ. – С.205-219.

Моргунов Ю. Ю.

2002 О некоторых особенностях домостроительства поселения Сампсониев Остров на средней Суле // РА. – № 2. – С.56-66.

Оприк В.

1998 Попередні підсумки дослідження ранньосередньовічних об'єктів багатозарового поселення біля с. Хрінники // Волино-Подільські студії. – Вип. 1. – Львів. – С.242-253.

Пелецишин М. А.

1996 Стародавня Яворівщина. Нариси з історії та археології. – Львів. – 120 с.

Пелецишин М. А., Касюхнич В. В., Рудий В. А.

1991 Археологічні розкопки на Розточчі // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 1. – Львів. – С.72-74.

Петегирич В. М.

1990 Предметы быта // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – Киев. – С.158-163.

Петрашенко В. О.

1982 Житла VIII-X ст. на Правобережному Подніпров'ї // Археологія. – Вип. 37. – С.48-59.

Приходнюк О. М.

1971 Ранньослов'янське житло на Поділлі // Археологія. – Вип. 3. – С.26-37.

Раппопорт П. А.

1975 Древнерусское жилище. – Ленинград. – 178 с.

Ратич О. О.

1962 Результати дослідження давньоруського городища Замчиська в м.Судова Вишня, Львівської області, в 1957-1959 рр. // МДАПВ. – Вип. 4. – С.106-119.

Русанова И. П., Тимощук Б. А.

1984 Кодын – славянское поселение V-VIII вв. на р. Прут. – Москва. – 86 с.

Тимощук Б. О.

1982 Давньоруська Буковина. – Київ. – 208 с.

Шишак В. І.

1991 Дослідження у с. Добростани на Львівщині // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 1. – Львів. – С.103-104.

Юренко С. П.

1984 Домобудівництво населення Дніпровського Лівобережжя в VIII-X ст. // Археологія. – Вип. 45. – С.34-46.

Iaroslav Pohoralskyi

Dwelling complexes from the settlement Cherchuk I in Roztochchia

The article contains results of the investigations of craftsmans-metallurgists dwelling complexes of X-XI century in Cherchuk I in Roztochchia. During the excavation works, remains of 4 earthen-huts and 2 household structures were discovered. Length of the walls of the dwellings is 2,2-3,8 m, depth of the pits – 0,6-0,8 m. Remains of clay ovens, 1,0 x 1,0 x 1,1 m in size with different degree of preservation were discovered in every dwelling. The movable material is represented by fragments of potter's pots, moulded frying pan, crucible (?), iron products (knives, key (?)).